

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО
ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старој Дубровника Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеитике модернизма у лирској ѡпрози Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребић, <i>Трајом Андрићеве сѡваралачке еволуције у раној лирици и збиркама ѡсама у ѡпрози Ех Понто и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Миронја, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations – collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићеве сѡваралашиѡва</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на оѡасном ѡућу – крајки ѡворни изрази усмено ѡрекла у Знаковима поред пута Иве Андрића: засѡуљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road: spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајѡић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи у ѡпроцесу обликовања Проклете авије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajđić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића – о ѡтрадиционалном доживљају оносѡраној и неким елементима фолклорној модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić and the tradition notions about other world and folklore model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткалачка ѡтерминологија и ѡена симболика у ѡумачењу Андрићеве дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formularity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна трага иривоједака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуирашњу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеве ирсџенови (за иоеику композиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иојединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као интериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причама „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza“ and “Mustafa Madžar“ by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешкић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића Андрић о академицима – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њуиша*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћурија*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајцић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какв је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслути, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћурија*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзоволне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћурија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописнога члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописнога члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовога књижевнога рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „... зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровеерованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича само себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостубачно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклонио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова ѿред ѿућа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проицљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспаване ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у вино буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросџи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца златни круи*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *йрећуџи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *писане* или *шћампане*, а напоследку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста прости игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима њоред њуџа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данџуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиџи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разџалиџи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутих белим облацима“), *џањич* (што је „празно зрно“), *џреврџанер* (голуб превртач), *узџудник* (из реченице Радована Самарџића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебиваџи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разџовориџи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркуђа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео, бела, бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свети, бели дан, бели цар, беле њеле, бела застава, бела маија, на белом хлебу, бели удовац, бела врана...*, презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео, бела, бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке, од недеље, јарког сунца и златних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

ПИШЧЕВА МОДЕРНОСТ И КРИТИЧАРСКИ ХОРИЗОНТ ОЧЕКИВАЊА – ЗБИРКА *ЛИЦА* ИВЕ АНДРИЋА

СЛАЂАНА ЈАЋИМОВИЋ*

С а ж е т а к. – У раду је указано на известан поетички заокрет који је у прози Иве Андрића назначен објављивањем збирке *Lica* 1960. године. Приповетке које писац издаје у овој својој последњој за живота објављеној збирци умногоме се разликују од претходног пишчевог приповедног опуса. Отуда је можда разумљив (али не и сасвим прихватљив) отпор критичке јавности да прихвати и разуме ову позну Андрићеву прозу. Посебна пажња биће посвећена првим критикама *Lica* из пера Зорана Гавриловића, Петра Џацића и Предрага Палавестре, а које су парадигматичан показатељ о размимоилажењу вредности и значења нове Андрићеве прозе и критичарског хоризонта очекивања. Називајући је књигом пишчевих „рестлова“, збирком прича у којима велики писац „одмара свој дух и доколицу“, критичари сведоче о једном чврсто утемељеном суду о Андрићу као писцу епске ширине и снаге, утврђеног тематског корпуса, који није допуштао да се нове вредности и нов сензибилитет препознају у позном Андрићевом приповедању. У овој брижљиво компонованој збирци, велики писац хотимично се окреће краћој прозној форми, епски распон сужава а наглашава лирски сензибилитет и суптилност у обради нових, за Андрића мање типичних мотива и садржаја.

Кључне речи: поетички заокрет, модернистички елементи, лиризација прозе, фрагментаризација, Зоран Гавриловић, Предраг Палавестра, Петар Џацић

Последња књига коју је Иво Андрић за живота објавио, ако изуземо издања *Сабраних дела* и различите изборе приповедака, јесу *Lica* у издању загребачке Младости. Од када је ова збирка приповедака изашла 1960. године писац ће своје приче објављивати једино у књигама изабраних приповедака, у оквиру *Сабраних дела* или их штампати у периодици. Збирку чини двадесет једна приповетка: „Лица“, „Прича о соли“, „Разговор“, „Бајрон у Синтри“, „Лов на тетреба“, „Коса“, „Зими“, „Сан и јава Под грабићем“, „У завади са светом“, „Излет“, „Свечаност“, „Штрајк у ткаоници ћилима“, „На сунчаној страни“, „Сунце“, „На државном

* Учитељски факултет, Универзитет у Београду, sladjana.jacimovic@uf.bg.ac.rs

имању“, „Речи“, „Разарања“, „Ђорђе Ђорђевић“, „На стадиону“, „Игра“ и „Летовање на југу“. Како је и на крају збирке, у напомени уредништва наглашено наведене приповетке до *Лица* нису ушле ни у једну збирку Андрићевих приповедака, уз изузетак две приповетке: „Косе“ и приповетке „Сан и јава Под грабићем“ (обе приповетке објављене су претходно у три избора приповедака Иве Андрића: *Изабраним њриповејкама* у издању Новог покољења (1951), избору *Под њрабићем: њриповејке о живовју босанској села*, издање Сељачке књиге (1952) и у *Одабраним њриповејкама*, књ. 2, Српска књижевна задруга (1954). Такође све приповетке, са изузетком једне, пре издања у *Лицима* претходно су објављене у периодици, по листовима и часописима, и то, готово по правилу, најчешће у празничним издањима. Једино је приповетка „Свечаност“ први пут објављена управо у *Лицима*.

Јасно је да се *Лица* појављују у тренутку када је Иво Андрић стекао статус неприкосновене величине српске књижевности, у времену када је његова вредност вишеструко потврђена и несумњива, а наклоност критике и шире друштвене јавности доведена до нивоа дубоког поштовања његовог књижевног опуса. Чекало се још највеће светско признање које ће коначно потврдити место Иве Андрића у изабраној групи светских класика. Али у тој години између објављивања последње Андрићеве књиге и доделе Нобелове награде за књижевност, писац, за кога се с разлогом говорило да му је критика наклоњена, доживеће за своју нову збирку приповедака низ оспоравајућих критика, прецизније речено опорих књижевних мишљења у којима је наглашено извесно јасно исказано разочарање последњом пишчевом књигом. Неки од најзначајних критичара прошлога века, који су тада тек били прешли тридесету годину, оценили су *Лица* као књигу која не испуњава висок ниво претходних Андрићевих дела, те код читаоца изазива осећај незадовољства и нелагодности. Зоран Гавриловић, Предраг Палавестра и Петар Џацић у распону од мање од месец дана, у својим приказима писаним непосредно по објављивању *Лица*, оштро ће указати на све оно што у овој збирци приповедака изневерава њихова висока очекивања од великог писца. У нашем времену њихова оштрина обрачуна са писцем кога су изузетно ценили и, касније, о њему написали неке од својих најзначајнијих студија, не може а да нас донекле не задиви смелошћу ипак младих критичара да јасно искажу овакав став о признатом класику. Са друге стране, када се сагледа последња Андрићева збирка не може, истовремено, и да не зачуди претераност њиховог негодовања пред прочитаним приповеткама – као да оно не говори само о *Лицима* него, можда и више, о критичарском хоризонту очекивања који није дозвољавао да се извесни поетички заокрет који Андрић прави при крају свог књижевног века прихвати и разуме. После врхунских романа и епски развијених приповедака чита-

оци и критика нису могли да прихвате „малу збирку малих приповедака“¹ како је сам писац у преписци са издавачем Григором Витезом назвао своју последњу збирку. Односно, како Џацић у већ првој реченици свог текста објављеног у *Полијици* 19. јуна 1960. године неувијено и помало грубо истиче: „Ово није Андрић из *Проклетје авлије*, *На Дрини ћурије*, „Моста на Жепи“, „Аникиних времена“ и других значајних дела на која најпре мислимо када о њему говоримо“². Пасус који следи у овако недвосмислено оспоривачки започетој критици само додатно продубљује основни тон који стиче додатну тежину изречен на самом почетку приказа: „*Лица* су претежно књига Андрићевих `рестлова`: скица појединих осећајних тренутака реализованих непретенциозном руком хроничара; записа о људима чија `лица` спасава од заборављања човекољубива топлина пишчевог унутрашњег погледа; података о животу и животима из једне од споредних картотека ауторовог емотивног и мисаоног искуства, где се најчешће региструје материјал литерарних полусировина. Са мало смелости могло би се рећи да човек који је написао *Проклетју авлију* и „Мост на Жепи“ оваквим текстовима одмара свој дух и испуњава сопствену доколицу“.³ Закључити на почетку текста да је последња Андрићева књига збирка скица и „рестлова“ свакако указује на чињеницу да су размиможлажења између критичаревог очекивања и онога што као вредност проналази у књизи велика и дубока.

Ништа мање благ у својој оцени није ни Предраг Палавистра у тексту објављеном у *Књижевним новинама* 17. јуна. И његов приказ *Лица* од прве реченице удара у „средиште ствари“, односно наглашава исту врсту својеврсног разочарања које корен има у подлози високе мере до тада упознате Андрићеве литературе: „Најновија књига приповедака Ива Андрића неће задовољити ни читаоце ни критичаре. Све њене субјективне вредности, којима би многи писац можда с правом могао

¹ У архивској грађи Задужбине Иве Андрића чува се преписка коју је писац водио пре свега са Григором Витезом, уредником у издавачком предузећу Младост, као и уговори у вези са овим издањем, а под сигнатуром ИА 595. Преписка почиње још 7. јула 1958. године Витезовим писмом у којем он, у име редакције, изражава жељу да у оквиру своје издавачке куће објави једну нову Андрићеву књигу, те да су спремни да стрпљиво сачекају рукопис великог писца. Иво Андрић му одговара већ 20. јула писмом у којем каже да би врло радо објавио једну књигу у Загребу и то код Младости и да то мада не би било нешто „сасвим, сасвим ново“, у питању су приповетке које нису превише познате тамошњој читалачкој публици. Већ у септембру 1959. године збирка је већ спремна што се види из Витезовог писма упућеног Андрићу (Андрићево претходно писмо Витезу није сачувано), те да ће уредник доћи у Београд по рукопис или му сам писац поштом може послати рукопис. Витез наглашава да се радује „малој збирци малих приповедака“, стављајући ово одређење под наводнике, што је знак да је сам Андрић тако о својој новој збирци писао у претходном писму.

² Џацић, Петар, „Иво Андрић: *Лица*“, *Полијица*, бр. 16811, 19. јун 1960, стр. 16.

³ *Исто*.

да се поноси и које би му, да парадокс буде већи, вероватно прибавила и извесна признања, добиће много мању цену само зато што се од њеног писца очекивало нешто више, снажније и стаменије. Њој ништа неће бити опроштено зато што ју је написао велики и драг писац⁴. Андрићу „не опрашта“ ни Зоран Гавриловић у критици објављеној у *Борби* 5. јуна 1960. године. У истом духу он започиње образлагање својеврсног чуђења и затечености над новим делом великог писца. Јер од писца који је дубоко зашао у седму деценију живота очекивало се нешто снажније и аутентичније, али не у смислу аутентичности као новине у приповедној форми и начину тематске реализације, већ као потврђивања до тада досегнуте мере приповедног израза и епске снаге на које је Андрић навикао своје критичаре и читаоце. „Добар, расан писац“, почиње свој осврт Гавриловић, „оставља свој интимни печат и на оним делима која имају мању вредност, која су прављена без напора, лако, за неку прилику или као мале скице будућих већих остварења“⁵. Тако се, већ по објављивању, *Lica* стављају по страни од осталог Андрићевог опуса, можда насупрот њему као пример једне силазне линије његовог књижевног стварања, као својеврсан вид предаха или замора који је писац досегавши врхове уметничке вредности себи допустио. Наравно, ниједан од критичара не пропушта да напомене да све оно што чини лепоту Андрићевог писања – стилска дотераност реченице, филозофски мир мудраца, дубина опсервације и запажања – остаје и у *Лицима* присутно као трајни печат ауторовог рукописа. Односно, како Зоран Гавриловић у поменутом тексту каже „већина приповетки у овој збирци и јесу и нису Иво Андрић и јесу и нису литература на коју нас је он сам навикао“⁶. Чини се да суштина отпора критике да прихвати последњу Андрићеву књигу и лежи у *навици* очекиване и досегнуте мере његове прозе. Као да Андрићу, и једино њему, није било допуштено да иде испод ње, а можда је прецизније рећи изван ње – изван свега онога што се у међуратним и послератним деценијама утврдило као непромењива константа његовог књижевног израза. Узрок неприхватања а рекли бисмо донекле и неразумевања нових приповедака као да је утемељена, наизглед парадоксално, у превеликој наклоности његових тумача према ономе што чини тежишни део Андрићеве прозе. Изгледа као да је критика остала на неки начин вернија Андрићу него он сам себи и због тога се у својој пристрасној и готово уцењивачкој љубави према великану осетила готово изневерена и наведена да брани писца од сопствене потребе да пише другачије („читалац најновију књигу Андрићевих приповедака испушта из руку незадовољан и пома-

⁴ Palavestra, Predrag, „Kobna obaveza velikih“, *Književne novine*, br. 121, 17. jun 1960, str. 3.

⁵ Гавриловић, Зоран, „Иво Андрић: *Лица*“, *Борба*, бр. 132, 5. јун 1960, стр. 10.

⁶ *Исто*.

ло преварен, верујући да ће му се писац поново вратити онаквог каквог воли, поштује и прихвата као своју вредност⁷).

Треба нагласити да је једини критичар који те године⁸ устаје у одбрану последње Андрићеве књиге Мидхат Бегић са дужим приказом у септембарском броју часописа *Izraz*. Осврћући се на пријем *Лица* у књижевној јавности, Бегић брани пишчеву слободу да буде другачији од онога што се од њега очекивало, говорећи о извесном несувислом сажалењу према писцу који није погодио критичаревој мету: „Oduvijek је у нашој, нарочито српској, kritici bilo tog nadmetačkog iz sporta pozajmljenog sistema po kojemu književnik, kao atleta na vratilu, ima ili da prebaci svoju sopstvenu mjeru ili da se povuče sa književnog igrališta, među publiku. Има у томе оправдане младеначке жудње за променом и обновом, али то sportsko raspoloženje, preneseno на критику, skraćuje поступак око анализе књижевних особености, nestrpljivo dijeli oznake и žustro klasira djela и književnike [...] Pисцу nameće obaveze njegovo ime, али он има и понеšto права и слободe и upotrebi pera“.⁹ Андрић је, судећи по већини критичара, својим високим статусом изгубио право на слободу да буде другачији.

Јер свакако не може се рећи да нема и истине у ономе што су уочили први критичари, а и други који су се својим понајпре оспоравајућим судом јавили након објављивања *Лица*. Поменимо само приказе Мире Боглић у *Vjesniku* у којем се, у истом тону разочараног читаоца, указује на фрагментарност *Лица* („Kad nam се djelo jednog omiljenog pisca јавља u fragmentima, možda čak и bilješkama, nećemo моћи osjetiti punu mjeru zadovoljstva, што nam njegov opus иначе pruža“¹⁰) или, са више прихватања писан кратак осврт на збирку Милисаве Мирковића у *Mladosti* („Knjiga Andrićevih noveleta, zapisa и crtica samo prividno manifestuje 'laki ton' umetnika u časovima dragocene dokolice и pripreme за skok, за napor ka novim mostovima, novim skelama, међу којима vri život једне bosanske Atlantide“¹¹). Тачно је уочено да су пред читаоцем приповетке краће форме, другачијег сензибилитета, без оне епске ширине и свеобухватности

⁷ Palavestra, Predrag, *nav. delo*, str. 3.

⁸ Наглашавамо да смо у тексту узели у обзир годину у којој су *Лица* објављена, односно прве критике ове збирке, талас претежно негативних критика који ће престати да буде активан доделом Нобелове награде за књижевност. Већ 1962. године у зборнику *Иво Андрић* Војислав Ђурић ће у тексту „Најновија Андрићева проза“ већма похвално писати о *Лицима*, наглашавајући „лирско-сликарске проседе“ у овим приповеткама, односно указујући на пишчево „потискивање фабуле и нарације“ којим се упућује на његову „способност да иде путевима тражења и налажења нових видова обликовања“. (Војислав Ђурић, „Најновија Андрићева проза“, зборник *Иво Андрић*, Институт за теорију књижевности и уметности, Београд, 1962, стр. 131–149)

⁹ Begić, Midhat, „Ivo Andrić: *Lica*“, *Izraz*, br. 9, septembar 1960, str. 211.

¹⁰ М. В. „*Lica* Ive Andrića“, *Vjesnik*, 9. jun 1960, str. 8.

¹¹ М. М. „Ivo Andrić *Lica*“, *Mladost*, god. V, br. 190, 1. jun 1960, str. 6.

у литераризовању егзистенције људског бића у просторима ненаклоњене историје. Тачно је и да у последњој Андрићевој збирци нећемо наћи приповетку сличну „Аникиним временима“, „Мари Милосници“, „Мосту на Жепи“ или „Мустафи Маџару“. Али чини нам се да је сам Андрић имао потребу да у збирци „малих приповедака“, које су настајале у распону од четврт века (приповетка „Бајрон у Синтри“ први пут је објављена још 1935. године), изађе изван оквира дотадашњег писања. Овакав својеврсан поетички заокрет назначен је у првој пролошкој приповеци „Лица“ – јунаци ових приповедака најчешће нису изузетни појединци у трагичности своје судбине, већ ликови чији су животи ухваћени у тренутку, некад и наизглед сасвим обичном, али у којем се сажима читава једна симболички наглашена људска егзистенција. Отуда је пребацивана фрагментарност у изразу у ствари један вид покушаја модернизације Андрићеве прозне структуре на уштрб развијене фабуларности његових најпознатијих епских остварења. Сировост грађе, скица уместо заокружености и развијености тематског корпуса били су хотимично изабрани путеви обликовања приповедног текста којим се на другачији начин причала вечна андрићевска прича о људској природи, успонима и понорима бића, моћи и немоћи појединца, причи и причању. Јер лице, појединац, а не историја и њена далекосежна и дубока померања, стоји у фокусу приповедачеве пажње. Тежиште се, више него што смо од писца навикли да очекујемо, помера ка унутра, ка трептајима бића – односно, како тачно поентира свој текст М. Бегић: „То није реализам описа и спољашњих података већ свијести о суштинама међуљудских односа и поремећаја“.¹² Као да се, на неки зрео начин, писац на појединим местима враћа лиризму из својих првих књига, узглобљујући га у прозно ткиво те му на тај начин мекша и разводњава епску подлогу. „Блага раздвојеност“ и „магличаста неодређеност“ које Предраг Палавестра препознаје у *Лицима*, али одбија да их прихвати већ их маркира као ману која ствара „утисак промашености“¹³, проистичу из промењеног пишевог фокуса и покушаја да се својеврсне модернистичке нити у обликовању прозног текста активирају у „малој збирци малих приповедака“.

Иво Андрић је у разговору из 1967. године објављеном у *Вечерњим новостима* о краткој причи, кратко, исказао свој суд, можда посредно и бранећи своју последњу књигу: „Увек је било тешко написати кратку причу. Праву кратку причу, не инсерт из романа, не медитацију... Онакве какве су Саројанове, Штајнбекове, Хемингвејеве и пре свега, Чеховљеве. Јер, кад смо ту, морамо признати да је све почело од Чехова“.¹⁴ Ус-

¹² Begić, Midhat, *nav. delo*, str. 216.

¹³ Palavestra, Predrag, *nav. delo*, str. 3.

¹⁴ „Мале тајне великог неимара“, разговор са Ивом Андрићем, *Вечерње новости*, 23. јул 1967, стр. 9.

мереност на детаљ, исечак из животне стварности у којем се сублимира суштина егзистенцијалне празнине, укрштање димензије наизглед баналне свакодневне ситуације (видети, рецимо, приповетке „Зими“, „Коса“, „Разговор“, „Сан и јава Под грабићем“) са дубоким понирањем у све оне титраје бића која, и каткад поред своје природне скучености, иду до покушаја метафизичких узлета и понирања. Када се и после дистанце од више од пола века сагледају неке од приповедака *Лица* не може а да се не осети ретко и изузетно мајсторство које Андрић остварује у обликовању оваквог прозног жанра, односно да се не закључи да се управо Андрић у оквиру кратке приче уврштава у ред најбољих писаца које имамо. Не видимо зашто би овакво његово усмерење било осечено врхунским остварењима у развијенијој епској форми: оно је више сведочанство о ширењу једног особеног и ретког књижевног талента на другачије жанровске структуре, а не сведочанство силазне линије, замора или доколице великог писца. Такође треба поменути брижљиво сачињену композицију приповедака у збирци. Иако су ове приповетке настајале у поменутом временском распону од четврт века, објављиване по новинама и часописима у различитим приликама, а и тематски су врло разнородне, писац тежи да их узглоби у целину збирке, да их повеже вишом идејном замисли наглашеној у уводној приповеци по којој и збирка добија своје име. Оне су ређане и по својој хронолошкој утемељености – од приповедака руралне тематике („Зими“, „Разговор“, „Сан и јава Под грабићем“, „Прича о соли“...) чији су јунаци фиксирани у временима под турском владавином, преко приповедака у којима се, посредно, тематизује аустријска окупација („Свечаност“, „Штрајк у ткаоници ћилима“), до приповедака где су јасно присутни мотиви светских ратова („На сунчаној страни“, „Сунце“, „Разарања“) и савремених, поратних времена („Ђорђе Ђорђевић“, „На стадиону“, „Игра“, „Летовање на југу“).

Посебно је занимљиво, и разумљиво, које од приповедака из збирки критичари издвајају као ретке изузетке у иначе негативно оцењеним *Лицима*. То су, код свих поменутих тумача, приповетке које се у оквиру збирке сврставају у дуже приче, односно у којима се шири фабуларни распон и достиже својеврсна наративна обухватност у реализовању мотивског садржаја а која је прихваћена као иманентна особеност Андрићеве прозе. Зоран Гавриловић ће из *Лица* издвојити приповетку „Свечаност“ као „једину праву, коначно уобличену приповетку“: „Збирка *Лица* неће, сем `Свечаности` украсити Андрићево дело“.¹⁵ Петар Џацић и Предраг Палавестра антологијски квалитет препознаће једино у „Летовању на југу“: „Летовање на југу` је велики, светао печат савршености на самом крају ове књиге, која нам приказује један неантологијски вид Андрићеве

¹⁵ Гавриловић, Зоран, *нав. дело*, стр. 10.

прозе“,¹⁶ поентира Петар Џацић, док Палавестра њу изузима од осталих говорећи о њој као о „дивној причи која највише и најсигурније одређује мерило којим треба мерити читаву књигу пошто је у тој приповеци дата не само пуна мера изузетног Андрићевог талента него и потврда надмоћи специфичног андрићевског реализма над њему неприкладним схематичним пресликавањем слика из живота“.¹⁷ Такође, у поменутих краћим текстовима посвећеним објављивању *Lica* Милисав Мирковић (*Mladost*, 1. јун 1960) и Мира Боглић (*Vjesnik*, 9. јун 1960) издвојиће као бољу у збирци такође дужу приповетку „Ђорђе Ђорђевић“.

Оно што такође говори о хоризонту очекивања који није био зрео да прихвати једног другачијег Андрића јесте суд који су поменути критичари изrekli о једној од најбољих приповедака у збирци а можда и целокупном Андрићевом опусу. Наиме, што највише изненађује али је свакако и додатно индикативно, јесте сврставање „Бајрона у Синтри“ међу најнеуспелије приповетке у *Лицима*. Док Џацић ову приповетку ни не помиње у свом тексту, Гавриловић ће за њу отворено рећи да припада приповеткама које су „само успутне асоцијације које ће се тешко претворити у праву приповетку; такав је фрагмент `Бајрон у Синтри`, у којем има само један бледи литерарни тренутак: опис усана португалских жена. Све остало је миран и без претензија опис.“¹⁸ Једино Мидхат Бегић, разумевајући поетички заокрет учињен у *Лицима*, приповетке „Бајрон у Синтри“ и „Сунце“ сврстава у оне које су „на ивици прозне поеме“.¹⁹

У мајсторски грађеној приповеци, која је сва од флуидних наговештаја и унутарње психолошке драматичности, у укрштају онога што припада спољном свету са „муњевитим визијама“, а не у развијеној епској наративности, приповедач читаоца суочава са дејством лепоте која у „чулнику“, какав је Бајрон доиста и био, отвара поноре и буди до тада неслућене димензије у којима се остварује оно што ни у жудњи не може прецизно да се одреди. Андрић, чија проза садржи читав спектар изузетних психолошких карактеризација јунака који су робови својих страсти (сетимо се само Анике, Мустафе Маџара или Челеби Хафиза) и у овој приповеци, али на један готово лирски начин, приповеда о паклу „који је у ствари живот сваког чулника“²⁰ јер незасита жеља стално изнова тражи

¹⁶ Џацић, Петар, *нав. дело*, стр. 16.

¹⁷ Palavestra, Predrag, *нав. дело*, стр. 3.

¹⁸ Гавриловић, Зоран, *нав. дело*, стр. 10.

¹⁹ „Двије краће приче *Bajron u Sintri* и *Sunce* sasvim su na ivici prozne poeme, krcate ritmovima i slikama, i ta pojava nas učvršćuje u uvjerenju o izvesnoj kolebljivosti piščevoj i izboru strukture nekih priča iz *Lica*. Piscic s dubokim osjećajem književne strukture, a takav je i Ivo Andrić, nameću nam da u njihovom djelu tražimo i estetski ključ čitanja i svoj čitalački odnos prema njima“ (Бегић, Мидхат, *нав. дело*, стр. 214).

²⁰ Ivo Andrić, *Lica*, Mladost, Zagreb, 1960, str. 26.

нови предмет жудње, а испуњење задовољства не доноси смирење већ само продужава патњу. Амбивалентност оваквих јунака можда је једна од литерарних опсесија писца који је у свом приватном и друштвеном животу био оличење господствености, одмерености и опрезности у речима и опхођењу. Мазохистички хедонизам романтичарског песника досегао је у Андрићевој приповеци онај ниво изнад којег се није могло даље, осим у сасвим другачијим мерама одређене просторе готово религиозног обожења Малог створења (*little creature*) како је Бајрон у мислима називао неименовану португалску девојчицу која га је занела. (У приповеци стоји да је она само „девојчица неодређених година“, а у концепту приповетке који се чува у Личном фонду Иве Андрића у Архиву Српске академије наука и уметности, под сигнатуром ИА–185, на четвртој страни рукописа, та одредница је додатно прецизирана допуном „између 11–14“ година, што писац у свим каснијим штампаним издањима ове приповетке хотимично изоставља. Занетост лепотом некога ко је готово дете, а опет са свим развијеним атрибутима женске сензуалности, додатно табуизира било какву могућност даље реализације снажне и несхватљиве страсти која обузима главног јунака). Треба поменути да је ова приповетка први пут објављена у божићном броју *Полиџике* 6–9. јануара 1935. године, а до следећег издања, када је објављена у оквиру збирке *Lica* (1960), прошло је четврт века. Занимљиво да у послератном периоду, када је Андрићева књижевна репутација била на врхунцу и када готово ниједан државни празник није прошао а да нека приповетка овог писца није изашла (врло често и поново објављена) у неком од најзначајнијих тадашњих југословенских гласила (најчешће *Полиџици*, *Борби*, *Vjesniku* или *Oslobođenju*), приповетка „Бајрон у Синтри“ не доживљава поновно издање. Чини нам се да је Андрић са својим профињеним осећајем за тренутак и личну сигурност схватио да послератно време није било време за причу о екстравагантном и перверзном енглеском племићу, нити је критика била спремна да прихвати начин на који је у њој укрестио фактографско и фикционално.

Лиризација прозног израза и брисање јасне границе између стварног и нестварног, реалношћу одређеног и халуцинантног, битна је одлика последње Андрићеве збирке. Не само у „Бајрону у Синтри“, већ и у другим приповеткама „Летовању на југу“, „Сан и јави Под грабићем“, „Игри“, „Лову на тетреба“, „Свечаности“, „Сунцу“ титра нешто флуидно и спиритуално, „магличасто неодређено“ како би рекао Предраг Палавестра, односно „чудно, помало фантастично“ што је у „Летовању на југу“ издвојио Петар Цацић у својој критици. А управо та склиска линија између јаве и сна, могућег и ирационалног, подвучена је хотимично у „малој књизи малих приповедака“. О томе сведочи и крај приповетке „Летовање на југу“, који је писац у последњој, штампаној верзији при-

поветке битно изменио остављајући читаоцу отворене просторе у којем су истовремено функционални планови спиритуалног и нестварног. У непотпуном дактилограму рукописа који се чувају у Личном фонду Иве Андрића у Архиву Српске академије наука и уметности под сигнатуром ИА–244, посебно је значајна последња, седма страна која је поништена прецртавањем. Односно, у питању је завршетак приповетке, тачније разрешење професоровог нестанка, који је у овој одбаченој верзији сасвим другачији од оног који познајемо у штампаним издањима *Летовања на југу*. На седмој страни дактилограма професор је после нестанка четвртог дана пронађен жив и здрав, али у стању својеврсног лудила у којем не препознаје блиске особе око себе и одбацује да се врати у реалност, те тежи да побегне и настави своје путовање по околним планинским врлетима. Професорово лудило, те новинска вест да је након принудног повратка у Беч смештен у душевну болницу, одбачено је као разрешење његовог мистериозног нестанка у завршној верзији приповетке.²¹ Писац се одлучује да, могли бисмо рећи, крај остави отвореним, односно да књижевним јунацима и читаоцу не разјасни нестанак главног јунака. Непроналажење професора нити његовог тела, отвара просторе ка мистериозном и спиритуалном, ка неким новим видовима егзистенције и доживљаја света којима Андрић није био склон у раним приповеткама, али у овој својој позној збирци, посебно у поменутих антологијским приповеткама, шири свој поетички опсег и уводи новине у приповедну нарацију које књижевна критика није била спремна да прихвати и разуме.

„Књижевник, који се не мења, жалосна је фигура“,²² рекао је у једном свом интервјуу велики Андрићев савременик Милош Црњански.

²¹ Део непотпуног дактилотекста, који је поништен прецртавањем, гласи: „Austriskog profesora pronašli su tek četvrtog dana, negde u gustim šumama ispod Učke, gde je dospao verući se putevima, puteljcima i bespućima. Bio je preplanuo od sunca, neobrijan, izgreban i omršao, a ono malo odela na njemu possepáno i prljavo. Na poziv da se vrati nije odgovorio ništa, nastojeći da produži svoje penjanje. Kad su ga povelí, pošao je mirno. Ali kad god bi malo zastali na putu, on je pokušavao da se oslobodi i da nastavi svoje veranje uz planinu. / Doveden u mesto, nije poznao svoju ženu koja je istrčala pred njega i zagrlila ga. Gledao je iznad glava onih koji su pokušavali da ga dozovu i urazume, a mišići na licu poigravali su se i grčili se kao od prejake svetlosti. Morali su ga čuvati i danju i noću da ne iziđe i ponovo ne krene na svoje putovanje – uzbrdo. / Posle dva dana stigao je iz Beča profesorov brat; bolesnik nije ni njega poznao. A već sutradan odveli su izgubljenog čoveka u Beč. I naše i austriske novine javile su da je nestali turist pronađen živ i zdrav, ali pred lekare bečke duševne bolnice, u koju je profesor odveden, postavio se težak zadatak: slučaj profesora Norgesa.“ (*Нејошћун дакћилотјекстї приповейке* „Летовање на југу“, Лични фонд Иве Андрића, Архив Српске академије наука и уметности, сигнатура ИА, 244, стр. 7)

²² Црњански, Милош, Разговор са Николом Дреновцем, цитирано према Милош Црњански, *Есеји и чланци II, L'Age d'Homme* : Lausanne, Задужбина Милоша Црњанског : Београд, 1999, стр. 478.

Критичари који су били искрени поштоваоци Андрићевог дела нису били тог мишљења. Отуд нису били кадри да у *Лицима* препознају додатне вредности којима је овај писац изнова потврдио своје високо место у традицији српске књижевности.

ЛИТЕРАТУРА

Andrić, Ivo, *Lica*, Mladost, Zagreb, 1960.

Андрић, Иво, *Рукопис-концепт и рукописе СИНТРА*, Лични фонд Иве Андрића, Архив Српске академије наука и уметности, под сигнатуром ИА, 185.

Андрић, Иво, *Непоштом дактилописе и рукописе Летовање на југу*, Лични фонд Иве Андрића, Архив Српске академије наука и уметности, под сигнатуром ИА, 244.

Begić, Midhat, „Ivo Andrić: *Lica*“, *Izraz*, br. 9, septembar 1960, str. 211–216.

Boglič, Mira, „*Lica* Ive Andrića“, *Vjesnik*, 9. jun 1960, str. 8.

Гавриловић, Зоран, „Иво Андрић: *Лица*“, *Борба*, бр. 132, 5. јун 1960, стр. 10.

Mirković, Milosav, *Ivo Andrić Lica*, Mladost, god. V, br. 190, 1. jun 1960, str. 6.

„Мале тајне великог неимара“, разговор са Ивом Андрићем, *Вечерње новостии*, 23. јул 1967, стр. 9.

Palavestra, Predrag, „Kobna obaveza velikih“, *Književne novine*, br. 121, 17. jun 1960, str. 3.

Преписка коју је Иво Андрић водио са Григором Витезом, уредником издавачког предузећа Младост а поводом објављивања *Лица*, као и уговори у вези са овим издањем, архивска грађа *Задужбине Иве Андрића*, под сигнатуром ИА 595

Џацић, Петар, „Иво Андрић: *Лица*“, *Политика*, бр. 16811, 19. јун 1960, стр. 16.

Sladana Jacimovic

WRITER'S MODERNITY AND CRITICAL HORIZON OF
EXPECTATIONS – COLLECTION *THE FACES* BY IVO ANDRIĆ

S u m m a r y

This paper points at the poetic turn in the prose of Ivo Andrić which occurred by publishing the collection *The Faces (Lica)* in 1960. Stories published in the last collection in the last year of life differ a lot from the previous writer's opus. This is why it might be understandable (but not acceptable) that the opposition of the critical public could not accept and understand this late prose of Ivo Andrić. Special attention is going to be given to the first critical reviews of *The Faces* by Zoran Gavrilović, Petar Džadžić and Predrag Palavestra, which are paradigmatic descriptor about diversity of values and meanings of the new prose of Ivo Andrić and critical horizon of expectations. Naming the book as "writer's leftovers", a collection of stories in which a great writer "rests his mind and leisure", critics whitewash a firm belief about Andrić as a writer of epic width and strength, determined thematic corpus, which did not allow new values and new sensibility to be recognised in the late writings of Andrić. This is a carefully composed collection in which a great writer randomly turns to new prose form, epic span is narrowed and lyrical sensibility is stressed as well as mildness in processing new, less typical moves and contents for Andrić.